

• ILECS •

INSTITUCIJE I INSTITUCIONALIZAM

Priredili Petar Bojanić Ivan Mladenović

ELEMENTI TEORIJE INSTITUCIJA

Petar Bojanić i Ivan Mladenović

1. Za Vitgenštajna [L. Wittgenstein] je određenje značenja reči neodvojivo od pravila, koja su istovremeno institucije, običaji ili upotrebe. Drugim rečima, pretpostavka ili pozadina značenja jeste čitava jedna „životna forma“ koja svoje uobličjenje zadobija upravo u navedenim institucijama i običajima. Kavel [S. Cavell] je, sledeći Vitgenštajnov opis kako se uči jezik, naglasio ovu istovremenost uvođenja deteta u jezičku i institucionalnu realnost. On naglašava da pojedina reč, kao na primer „mačka“, još nema nikakvo značenje za dete koje tek počinje da uči jezik, ali i da reči poput „grad“ ili „gradonačelnik“, neće imati za njega značenje još dugo nakon što počne da koristi pomenutu reč. Iz ovoga ne bi trebalo da se zaključi kako se značenja određenih termina uče pre shvatanja institucija i njihovih funkcija. Naprotiv, kada se deci govori šta reči znače, ona se time „uvode u relevantne životne forme koje su sadržane već u samom jeziku i koje prekrivaju predmete i osobe našeg sveta“.1 Ali da bi deca uopšte mogla da budu uvedena u životne forme, neophodno je da oni koji ih podučavaju slede određena pravila koja su za te forme karakteristična. Oni takođe treba da su ovlašćeni ili odgovorni za takvu vrstu podučavanja. Drugim rečima, iako dete uči da koristi reči „mačka“ ili „pas“ pre nego reči „predsednik“, „novac“ ili „parlament“, njegovo uvođenje u institucionalnu realnost implicitno je već savladavanje značenja ovih jednostavnih reči. Vitgenštajn zastaje kod ovakve jedne tvrdnje i ne obrazlaže dalje kako je moguće da je učenje i savladavanje jezika u isto vreme i inicijacija u institucionalnu i društvenu zajednicu. Tim pitanjem se posebno bavio Serl [J. R. Searle] pokušavajući da ponudi objašnjenje konstrukcije institucionalne realnosti.

Po Serlu, jezik je u suštinskom smislu konstitutivan za institucionalnu realnost. Koristeći istu sliku deteta koje uči jezik, Serl napominje da dete kada čuje reči istovremeno uči da one nešto znače, odnosno da nešto predstavljaju ili označavaju. Nema nikakve sumnje da dete može da gleda na novčanicu kao na čisto fizički predmet, ali ono što je suština ovladavanja jezikom jeste da reči obično ukazuju na nešto što je sa one strane predmeta ili drugo u odnosu na sam predmet. Onog trenutka kada reč „novac“ nije samo oznaka za određeni komad hartije, već simbolizuje nešto s one strane samog tog predmeta,

1 Cavell S., „Excursus on Wittgenstein's Vision of Language“, u: Crary A. and R. Read (eds.), *The New Wittgenstein*, Routledge, London, 2000, str. 28.

tek u tom trenutku je dete ovladalo jezikom, ali i stupilo u univerzum u kome institucija novca igra određenu ulogu.

Zato je postojanje simboličkih sredstava suštinsko obeležje jezika koje je neophodno za konstituciju institucionalne realnosti. Reči, koje su najčešće simboličko sredstvo, mogu da znače, predstavljaju ili simbolizuju nešto što je s one strane njih samih. Serla će ovo svojstvo jezika navesti na tvrdnju da je institucionalna realnost zavisna od jezika u smislu da institucionalne činjenice sadrže izvesne simboličke elemente. Ovi elementi podrazumevaju da postoje određene reči, simboli ili neka druga konvencionalna sredstva koja znače ili izražavaju nešto što je istovremeno s one strane njih samih, ali i javno razumljivo. Jezik bi tako po svojoj prirodi bio simbolička tvorevina, a institucije bi, sledstveno tome, suštinski sadržale izvesne simboličke elemente. Upravo zato institucionalne činjenice u suštinskom smislu zavise od svojstva jezika da simbolizuje. I ne samo institucionalne činjenice, već i sam jezik ukoliko se posmatra kao neka vrsta institucije, počiva na tom svojstvu:

Sposobnost da se nekom predmetu pripiše smisao ili simbolička funkcija, koju on intrinzično ne poseduje, jeste preduslov ne samo jezika, već i čitave institucionalne realnosti. Preinstitucionalna mogućnost simbolizacije je uslov mogućnosti stvaranja svih ljudskih institucija.²

Drugim rečima, nema ničeg što bi u ontološkom smislu bilo prvobitno u odnosu na ovu moć simboličkog:

Simbolizacija stvara same ontološke kategorije novca, vlasništva, poena u nekoj igri i političke kategorije, isto kao i kategorije reči i govornih činova.³

Na osnovu ovoga Serl može da tvrdi kako institucionalna realnost počiva na jeziku i to u dva smisla – u slabom i u jakom smislu. U slabom smislu to bi značilo da je postojanje institucionalnih činjenica nemoguće bez postojanja institucije jezika. Institucija jezika bi bila prvobitna i suštinski bi prethodila svakoj drugoj vrsti institucionalne činjenice. Jezik bi tako bio osnovna društvena institucija. Gledano po prvobitnosti, institucija jezika bi mogla da postoji i bez drugih institucija, ali ove druge bez nje ne bi mogle da postoje. U jakom smislu, svaka institucija zahteva određene lingvističke elemente bez kojih ne bi mogla uopšte da postoji kao institucija. Ova druga tvrdnja, zasnovana na činjenici simbolizacije, zapravo implicira i shvatanje o ulozi jezika u slabom smislu. Nema dakle ni jezika, niti bilo koje druge institucije, bez moći simbola.

Osim što je simbolizacija neophodan element svake institucije, ona je nužna i u jednom širem smislu. Upravo je simbolizacija ta koja daje određenu sliku sveta i time služi kao opravdanje ili stabilizujući faktor određene institucije ili sistema institucija. Ovo svojstvo simbolizacije Daglasova [M. Douglas] je nazvala „naturalizacijom društvenog“:

2 Searle J. R., *The Construction of Social Reality*, The Free Press, New York, 1995, str. 75.

3 *Ibid.*

Inst
ustavilo
ja društ
će se for
tu, ili u r
života pr
je. Fokus
nego na

Po
formalan
lizacije k
mu, jer o
no pred
osnov sv

Sva
utemelje
kojima m
nih pravi

Neo
shvaćenu
smislu pr
društven
redak koj
neophod
drugim re
će prome
taj način
tek tako s

2. Se
ko je mog
nešto tre
kazivanje
love teori
Govorni č

gov
ređe
koje

4 Daglas,
5 *Ibid.*, str.
6 Searle J.
Press, Ca

Instituciji u zametku neophodno je neko stabilizujuće načelo koje bi zaustavilo njeno preuranjeno preminuće. To stabilizujuće načelo je naturalizacija društvenih klasifikacija. Neophodno je da postoji nekakva analogija kojom će se formalni sklop ključnog skupa društvenih odnosa naći u fizičkome svetu, ili u natprirodnom svetu, ili u večnosti... Preci koji deluju s druge strane života pružaju naturalizujuću analogiju koja zapečaćuje društvene konvencije. Fokus bi trebalo staviti ne na to kako one simbolizuju strukturu društva, nego na to kako se upliću u nju.⁴

Po Daglasovoj, dakle, institucije ne mogu da budu svedene samo na formalan skup pravila ili konvencija. Neophodan je dodatni element simbolizacije koji sama ta pravila zasniva u prirodi ili u razumu. U prirodi ili u razumu, jer onog trenutka kada je društveni odnos naturalizovan, on istovremeno predstavlja i čitavu jednu sliku univerzuma. Ovaj horizont postaje tako osnov svake dalje argumentacije:

Svaka institucija koja hoće da zadrži oblik treba da se ozakoni osobenim utemeljenjem u prirodi i razumu: tad svojim članovima pruža skup analogija kojima mogu da istražuju svet i opravdaju prirodnost i razumnost ustanovljenih pravila, te tako institucija zadržava prepoznatljiv trajan oblik.⁵

Neophodno je uočiti jednu veoma bitnu stvar s obzirom na ovako shvaćenu ulogu simboličkih elemenata u zasnivanju institucija. Institucije u smislu pravila nikada nisu date u čistom obliku. Suštinsko za „naturalizaciju društvenog odnosa“ jeste to kako se simbolički elementi „upliću“ u jedan poredak koji bi trebao da bude čisto formalan. Ovaj učinak „naturalizacije“ je neophodan, jer bi se u suprotnom institucija ispostavila kao krajnje krhka ili, drugim rečima, kao čisto ljudska tvorevina koju je u svakom trenutku moguće promeniti. Simboličko uplitanje omogućava trajnost institucija upravo na taj način što pokazuje da poredak nije čista forma, artefakt koji je moguće tek tako stvoriti ili razgraditi.

2. Serl na sledeći način formuliše ključno pitanje u vezi sa jezikom: kako je moguće da činjenica iskazivanja određenih reči obavezuje na način da nešto treba da bude urađeno? Veza između govorenja nečega i toga da se kazivanjem nešto čini, u smislu preuzimanja obaveze, nalazi se u središtu Serlove teorije govornih činova. Imajući ovo u vidu, nije neobično da Serl knjigu *Govorni činovi* završava sledećim rečima:

govorenje nekog jezika...sastoji se od izvođenja govornih činova po određenim pravilima i nije moguće razdvojiti govorne činove od obaveza koje su njihov suštinski deo.⁶

4 Daglas, M., *Kako institucije misle*, Samizdat Free B92, Beograd, 2001, str. 58–60.

5 *Ibid.*, str. 119.

6 Searle J. R., *Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language*, Cambridge University Press, Cambridge, 1969, str.198.

Serl, slično Vitgenštajnu, eksplicitno povezuje upotrebu jezika i sledeće pravila:

Govoriti neki jezik znači ponašati se u skladu sa pravilima.⁷

Izvesti ilokutorni čin znači ponašati se u skladu sa pravilima. Tvrdiću da su stvari kao što su postavljanje pitanja ili davanje izjava izvedene u skladu sa pravilima sasvim slično kao što su to i igranje bejzbola ili pomeranje lovca u šahu.⁸

Serl priznaje da je u filozofiji jezika vođena široka rasprava oko odgovarajućih pravila upotrebe nekog izraza. Za veliki broj filozofa značenje reči određeno je pravilima njene upotrebe. Ali je poražavajuća činjenica, smatra Serl, da ni jedan od tih filozofa nije uspeo da formuliše adekvatna pravila za bar jednu od karakterističnih upotreba reči. To je razlog zašto analiza govornog čina podrazumeva iznošenje nužnih i dovoljnih uslova za egzemplarni slučaj ilokutornog čina i potom izvođenje pravila iz tih uslova. Serl je ovo demonstrirao na primeru ilokutornog čina obećanja. S druge strane, pojedini filozofi uvidevši nemogućnost da se takva pravila formulišu, poricali su da značenje reči ima bilo kakve veze sa sleđenjem pravila. Ove diskusije na neki način odražavaju Vitgenštajnovu dilemu po pitanju sleđenja pravila. Serl ipak smatra da poseduje teorijsko oruđe kojim je moguće razrešiti dileme koje su imali kako Vitgenštajn, tako i njegovi sledbenici:

Sklon sam da mislim kako promašaj pojedinih filozofa da formulišu pravila za upotrebu izraza i skepticizam drugih filozofa u pogledu postojanja ovakvih pravila, proističu bar delimično iz promašaja da se spozna razlika između konstitutivnih i regulativnih pravila.⁹

Serl smatra da regulativna pravila uređuju neki prethodno dat način ponašanja. Na primer, pravila pristojnosti regulišu međuljudske odnose koji postoje nezavisno od ovih pravila. Glavna karakteristika konstitutivnih pravila jeste da ona ne regulišu, već stvaraju novi način ponašanja. Na primer, nema igre šaha bez konstitutivnih pravila te igre. Delanje u skladu sa ovim pravilima konstituiše samu aktivnost igranja šaha. Ona zapravo definišu kako igra treba da bude igrana. Dok regulativna pravila uređuju neku prethodno postojeću aktivnost čije postojanje je logički nezavisno od postojanja pravila, konstitutivna pravila, sasvim suprotno, konstituišu i regulišu aktivnost čije je postojanje logički zavisno od samih tih pravila. Regulativna pravila imaju formu „Uradi X“ ili „Ako Y, uradi X“. Iako neka od konstitutivnih pravila imaju isti taj oblik, za njih je mnogo karakterističnija forma „X važi kao Y“ ili „X važi kao Y u kontekstu C“.

Serl misli da čitava semantička struktura jezika može da se posmatra kao konvencionalna realizacija skupa konstitutivnih pravila koji ovom izvođenju leži u osnovi. On takođe smatra da su govorni činovi takva iskazivanja

7 *Ibid.*, str. 41.

8 Searle J. R., „What is a Speech Act?“, u: Martinich A. P. (ed.), *The Philosophy of Language*, Oxford University Press, New York, Oxford, 1996, str. 131.

9 *Ibid.*, str. 132.

koja se vr
tekstu ka
sa različit
što je kar
tra da mu
jedan baz

Kada
ma, j
govo
venci

Tako
skom „I p
tim, činje
stvar puke

Za Se
nica da ne
činjenica,
podrazum
Y u kontek
tivnim pra
tucionalna

Rečen
oko svoje
bio da nal
linija koja
liniju na ta
boličku fun
više nije bi
različito oc
nica. To sa
neophodn
određena
liko im je z
itd., onda j
stitucional
kao“ granic
Y nekom p
kada je ele
drugo – fu
slu zavise o

10 Searle J.
Press, Car

koja se vrše u skladu sa ovim skupom konstitutivnih pravila. Serl u tom kontekstu kaže kako je moguće da ljudi igraju šah u različitim zemljama u skladu sa različitim konvencijama. Vitgenštajn bi rekao kako je skup pravila nešto što je karakteristično za konvencije određene „životne forme“. Ali Serl smatra da mu koncepcija konstitutivnih pravila omogućava da tvrdi kako postoji jedan bazični skup pravila bez obzira na razlike u konvencionalnoj realizaciji:

Kada kažem da je govoriti neki jezik ponašanje koje je u skladu sa pravilima, ja nisam zainteresovan za posebne konvencije koje neko primenjuje govoreći ovaj ili onaj jezik...već za pravila koja im leže u osnovi i koja konvencija čini manifestnim...¹⁰

Tako je činjenica da se na srpskom jeziku kaže „Obećavam“, a na engleskom „I promise“ prilikom davanja obećanja samo stvar konvencije. Međutim, činjenica da iskazivanje obećanja važi kao preuzimanje obaveze, nije stvar puke konvencije, nego konstitutivnog pravila.

Za Serla su institucije sistemi konstitutivnih pravila. To znači da je činjenica da nečije obećanje važi kao preuzimanje obaveze jedna institucionalna činjenica, odnosno da je obećanje institucija. Svaka institucionalna činjenica podrazumeva primenu pravila ili sistema pravila koji imaju formu „X važi kao Y u kontekstu C“. Govoriti neki jezik znači izvesti činove u skladu sa konstitutivnim pravilima i činjenica da je neko izveo određeni govorni čin jeste institucionalna činjenica.

Rečeno Serlovim omiljenim primerom, ljudi mogu da podignu bedem oko svoje teritorije koji ima funkciju fizičke zaštite. Ključni preokret u priči bi bio da nakon određenog vremena umesto bedema ostaje samo određena linija koja se sastoji od kamenja. Ako ljudi i dalje nastave da prepoznaju tu liniju na takav način da ona označava njihovu teritoriju, ona onda dobija simboličku funkciju granice. Njena funkcija je simbolička zato što fizički element više nije bitan. Linija koja se sastoji od kamenja sada predstavlja nešto sasvim različito od njenih fizičkih karakteristika. Strogo govoreći, ona „važi kao“ granica. To samo znači da je za potpunu konstrukciju institucionalne realnosti neophodno da u igri budu konstitutivna pravila. Ukoliko ljudi prihvataju da određena linija koja važi kao granica stvara određena prava i obaveze, ukoliko im je zabranjeno da je prelaze ili ih ona odvaja od neke druge teritorije itd., onda je već reč o simbolizaciji. Ovaj korak od neke sirove činjenice ka institucionalnom statusu je sam po sebi lingvistički. To da neki kamen (X) „važi kao“ granica (Y), to je po Serlu upravo lingvistički korak. Pripisivanje funkcije Y nekom predmetu X, nije ništa drugo do čin simbolizacije. Onog trenutka kada je elementu X pripisana neka funkcija, on od tada simbolizuje nešto drugo – funkciju Y. Upravo zato institucionalne činjenice u suštinskom smislu zavise od svojstva jezika da simbolizuje.

¹⁰ Searle J. R., *Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language*, Cambridge University Press, Cambridge, 1969, str. 41.

Iako ovaj deo Serlovog učenja spada u najpoznatije, malo je poznato da je on direktno inspirisan nekim ranim Rolsovim [J. Rawls] razmišljanjima. Rols je u članku „Dva pojma pravila“ uveo distinkciju između koncepcije sumarnih pravila i koncepcije pravila prakse. Gledano iz perspektive koncepcije sumarnih pravila koja je čisto utilitaristička, pravila bi bila shvaćena kao generalizacije iz određenog broja slučajeva. Kada racionalna individua pokušava da iznađe rešenje u nekoj određenoj situaciji, ona najčešće poseže za ovakvom vrstom pravila. S druge strane, na pravila se može gledati kao da ona definišu neku praksu. Ljudi koji su angažovani u nekoj praksi mogu da prepoznaju pravila koja tu praksu definišu. Upravo je sleđenje pravila ono što čini nečije ponašanje prikladnim ili neprikladnim u određenoj situaciji. Glavna karakteristika prakse jeste to da je nečije ponašanje unapred određeno nekim prethodnim skupom pravila. Upravo je ova druga koncepcija pravila kao prakse bila od odlučujućeg značaja za Serla kada je formulisao svoje viđenje konstitutivnih pravila. To postaje još očiglednije time što Rols upravo u tom kontekstu razmatra obećanje koje kasnije postaje egzemplarni slučaj Serlove teorije govornih činova. Objasnjavajući instituciju obećanja, Rols kaže sledeće:

U slučaju obećanja to je pokazano činjenicom da je forma reči „obećavam“ jedno performativno iskazivanje koje pretpostavlja određeni kontekst prakse i osobenosti koje ona definiše. Izgovaranje reči „obećavam“ biće obećanje samo ukoliko je data ova praksa.¹¹

U *Teoriji pravde* Rols ističe da je institucija javni sistem pravila koji definiše službe i pozicije, njihova prava i dužnosti, moći i imunitete. Pošto Rols određuje instituciju kao sistem pravila, sledeća tačka susreta između njega i Serla bila je sasvim prirodna. Prethodno je objašnjeno u kom smislu Serl na institucije gleda kao na sisteme pravila. Rols u *Teoriji pravde* preuzima Serlovu koncepciju konstitutivnih pravila na sledeći način:

Normalno je da teorija institucije, kao i teorija igre, polazi od konstitutivnih pravila kao datih i analizira način na koji moć biva distribuirana...¹²

Međutim, teorija koja se zadržava samo na konstitutivnim pravilima propušta da uoči kako je moguća pravednost osnovne strukture društva ili sheme osnovnih institucija. Rols pravi razliku između dva načina na koji se mogu misliti institucije. Institucija, prvo, može da bude razmatrana kao apstraktan predmet. U tom smislu se opisuje kao sistem pravila. S druge strane, moguće ju je promišljati i kao neku realizaciju u smislu individua koje delaju u skladu sa tim pravilima. Rols smatra da nije jednostavno odgovoriti na pitanje da li instituciju u smislu pravednosti treba razmatrati pre u prvom ili u drugom smislu. Ipak, sklon je da instituciju kao realizaciju posmatra kao pravednu ili nepravednu. Bilo bi ispravno reći da institucija kao apstraktan predmet može da bude pravedna ili nepravedna, ali prvenstveno u smislu da bi bilo koja njena realizacija bila pravedna ili nepravedna.

11 Rawls J., *Collected Papers*, Harvard University Press, Cambridge, 1999, str. 41.

12 Rawls J., *A Theory of Justice*, Harvard University Press, Cambridge, 1971, str. 56–57.

Rols je, struktura društva i dužnosti u koncepcije treba da bude slobodne i racionalne. Osnovne principe se principi pravednosti ideju „pravde“ slobodne i racionalne ko bi obezbedilo ugovorima u kojima je osnovne dužnosti i prava utvrdit nut sporazumi društva. Rols kaže da su principi pravednosti ugovora“.¹⁴ Rols tvrdi da „pravednost“ je upravo ono što je fer. Nejednakost je fer. Nejednakost je sledeći način:

Činjenica je da se razmišlja sniva se o pravednoj instituciji pred sporazumi naziva „pravedna“ na kojoj se oslanja autonomna

Rols nainstitucija je shvaćenom poštenje i pravednost teva jednaku pravednost sloboda. Drugo pitanje je ukoliko one definišu pravednost u društvu najpravednije

Pravednost je su jednom od načina ili sklapanja ugovora koji su u skladu sa pravednošću voljava princip pravednosti društvu shvaćenom pravednost tog društva slobodno. Zato su oni potpuno pravedni ve obaveze se na

13 Rawls J., *Collected Papers*, Harvard University Press, Cambridge, 1999, str. 41.

14 Rawls J., *A Theory of Justice*, Harvard University Press, Cambridge, 1971, str. 56–57.

15 Nagel T., „Rawlsian Justice“

Rols je, dakle, smatrao da je osnovni predmet principa pravde osnovna struktura društva. On kaže da je „uloga principa pravde da pripišu prava i dužnosti u osnovnoj strukturi društva i da specificuju način na koji institucije treba da utiču na prosečnu distribuciju dobitaka od društvene saradnje. Osnovna struktura društva je primarni predmet pravde i ona na koju se principi pravde na prvom mestu primenjuju“.¹³ Rols opisuje osnovnu ideju „pravde kao pravičnosti“ kao pokušaj da se dođe do principa koje bi slobodne i racionalne individue prihvatile u početnoj poziciji jednakosti kako bi obezbedile pravednost zajednice. Ovaj ugovor prethodi svim drugim ugovorima u društvu i trebalo bi da ih reguliše pošto upravo on specificuje osnovne oblike društvene saradnje. Principi pravde oko kojih je postignut sporazum trebalo bi potom da budu primenjeni na osnovne institucije društva. Rols sve ove elemente združuje tvrdnjom da je „vodeća ideja to da su principi pravde za osnovnu strukturu društva predmet prvobitnog ugovora“.¹⁴ Razlog zašto Rols svoju koncepciju naziva „pravda kao pravičnost“ je upravo taj što su principi pravde ugovoreni u početnoj situaciji koja je fer. Nejgel [T. Nagel] Rolsovu ideju pravde kao pravičnosti opisuje na sledeći način:

Činjenica da je ugovor prikladan model za teoriju društvene pravde zasniiva se na gledištu da je fer zahtevati od ljudi da poštuju procedure i institucije samo ako bi se, imajući priliku, oni u određenom smislu unapred sporazumeli oko principa koje moraju da poštuju. Zato Rols teoriju naziva „pravda kao pravičnost“... Fundamentalna orijentacija ka individui na kojoj pravda kao pravičnost počiva, predstavlja poštovanje ljudske autonomije ili slobode.¹⁵

Rols naime smatra da bi individue, posmatrane kao racionalne, u ovako shvaćenju početnoj situaciji odabrale dva principa pravde. Prvi princip zahteva jednaku slobodu, što znači maksimalno širok sistem jednakih osnovnih sloboda. Drugi princip dopušta društvene i ekonomske nejednakosti samo ukoliko one doprinose dobrobiti svih ili, tačnije rečeno, dobrobiti onih koji u društvu najlošije stoje.

Pravednost institucija zavisila bi tako od primene ova dva principa. Kada su jednom odabrani principi pravde u situaciji hipotetičkog sporazumevanja ili sklapanja ugovora, onda bi trebalo pristupiti izradi ustava i zakonodavstva koji su u skladu sa ovim principima. Rols tvrdi da se društvo u slučaju da zadovoljava principe „pravde kao pravičnosti“ približava, koliko god je to moguće, društvu shvaćenom kao kantovsko „carstvo svrha“, zato što osnovne principe tog društva slobodne i jednake moralne individue biraju u uslovima koji su fer. Zato su oni potom, kao članovi društva, zaista autonomne individue i za njihove obaveze se može s pravom reći da su samonametnute.

13 Rawls J., *Collected Papers*, Harvard University Press, Cambridge, 1999, str. 254.

14 Rawls J., *A Theory of Justice*, str. 11.

15 Nagel T., „Rawls on Justice“, u: Daniels N. (ed.), *Reading Rawls*, Blackwell, Oxford, 1975, str. 5.